

ნათელა მუზაშვილი

თსუ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი,
თბილისი

natelamuza@yahoo.com

მარინე ოსაძე

თსუ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი,
თბილისი

marineosadze@gmail.com

საკვანძო სიტყვები: სამეცნიერო ტერმინები, სესხების პროცესი, უცხო წარმომავლობის ზედსართავი სახელი, აფიქსები, მორფოლოგიური ადაპტაცია

უცხო წარმომავლობის ზედსართავი სახელები ქართულ ენასა და სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში

ცნობილია, რომ ტერმინი გარკვეული მნიშვნელობის სიტყვაა, ამიტომ მის გადმოსაცემად სხვადასხვა მეტყველების ნაწილია შერჩეული: არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი და სახელზმნა.

სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში განსაკუთრებით დიდია ზედსართავი სახელების ფუნქცია. შეუძლებელია მათ გარეშე ტერმინოლოგიური მუშაობის სრულყოფა. ლექსიკონებში ისინი დასტურდება არა მარტო ტერმინოლოგიურ შესიტყვებებში, არამედ გვხვდება დამოუკიდებელ ტერმინოლოგიურ ერთეულებად.

ცნობილია, რომ სამეცნიერო ტერმინების ძირითად ნაწილს არსებითი სახელები წარმოადგენს, დანარჩენი მეტყველების ნაწილები კი, თუ ისინი არ არიან ტერმინოლოგიური შესიტყვების კომპონენტები, საჭიროა მხოლოდ გარკვეული ცნების ფორმათა ხმარების დროს, მეცნიერული თხრობის პროცესში. ზოგი მკვლევარი კატეგორიულად უარყოფდა ზედსართავ სახელთა ტერმინოლოგიურ ლექსიკონებში შეტანას, მათ მიაჩნდათ, რომ ზედსართავი სახელი დამაზუსტებელი დომინანტია ტერმინისათვის და სხვა არაფერი [რ. ღამბაშიძე, 1986].

მიუხედავად ასეთი არაერთგვაროვანი თვალსაზრისისა, უცხო წარმომავლობის ზედსართავი სამეცნიერო ენასა და ტერმინოლოგიაში მრავლადაა წარმოდგენილი. არ არსებობს არც ერთი დარგის ტერ-

მინოლოგია, რომელშიც ზედსართავ სახელებს არ ჰქონდეს გამოხატული ტერმინოლოგიური ხასიათი, განსაკუთრებული ტერმინოლოგიური დატვირთვა.

უცხო წარმომავლობის ზედსართავთა რიცხვი ტერმინოლოგიაში და, შესაბამისად, სალიტერატურო ენაში სულ უფრო იზრდება. ეს ბუნებრივი და გარდაუვალი პროცესია, რომლისგანაც თავის დადწევა ისევე შეუძლებელია, როგორც, საზოგადოდ, უცხო სიტყვათა სესხებისაგან. უცხო წარმომავლობის ზედსართავი ამა თუ იმ ენაში და, მათ შორის, ქართულშიც, შემოდის ან პირდაპირ წყარო ენის ზედსართავული ფუძით, ან არსებითი სახელით. სწორედ ეს არის მორფოლოგიური ასიმილაციის პროცესი, რომელიც გულისხმობს მსესხებელ ენაში (ქართულში) უცხო წარმომავლობის ზედსართავი სახელების ქართული აფიქსით გაფორმებას, ანუ შეგუებას.

უცხო წარმომავლობის ზედსართავთა გაფორმება ქართულში კარგად შესწავლილი პროცესია. უპირველესად საჭიროა, დაზუსტდეს ტერმინის წარმომავლობა. როცა არსებითი სახელია ნასესხები, მისი ქართულად გაფორმება უფრო მარტივია, მაგრამ ზედსართავი სახელების მორფოლოგიური შეთვისება რთულ მექანიზმს გულისხმობს. აქ გვერდს ვერ ავუვლით თვით წყარო ენის მასალას, მის მორფოლოგიურ დანაწევრებას. უნდა დაზუსტდეს უცხო წარმომავლობის ზედსართავი სახელის აგებულება, ანუ როგორ დაიშლება, რა აფიქსები გამოიყოფა.

უცხო წარმომავლობის ზედსართავების ქართულად გაფორმებისას დერივაციულ აფიქსთა შორის ყველაზე დიდი დატვირთვა *-ურ* (*-ულ*) სუფიქსს აქვს. გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება იმას, თუ *-ურ* (*-ულ*) სუფიქსიანი ზედსართავისათვის ამოსავალი როგორი ფუძეა: ა) უცხო წარმომავლობის სუბსტანტივი, თუ ბ) ისეთი ზედსართავული ფუძე, რომელსაც სათანადო არსებითი სახელი არ მოეპოვება მსესხებელ ენაში (ჯანაშია 1970). მიუხედავად მკვეთრად ჩამოყალიბებული ნორმებისა, დღესდღეობით ტერმინოლოგიაში, სამეცნიერო ენასა თუ, ზოგადად, სასაუბრო ენაში ხშირად შეინიშნება დარღვევები უცხო წარმომავლობის ზედსართავთა გაფორმებისას. კიდევ ერთხელ საჭიროა, დაზუსტდეს, რომელია სწორი ფორმა: *ჰიპოთეტური* თუ *ჰიპოთეზური*; *პნევმატური* თუ *პნევმატიკური*; *სინთეტური* თუ *სინთეტიკური* (ოსაძე 2016).

როდესაც უცხო წარმომავლობის ზედსართავი სახელების მორფოლოგიურ ადაპტაციაზე ვმსჯელობთ, ბუნებრივია, დაისმის საკი-

თხი, ხომ არ სჯობს ქართული შესატყვისების მოძიება და უცხო ტერმინების მათით ჩანაცვლება. ეს, რა თქმა უნდა, სწორი მიმართულებაა, ზოგადად, სალიტერატურო ენასა და ტერმინოლოგიაშიც, მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ უცხო სიტყვათა სესხების პროცესი ასე ადვილად დასაძლევია არ არის სამეცნიერო ენაში. ქართული ტერმინი დროთა განმავლობაში ჩაენაცვლება, მაგრამ ეს ხანგრძლივი პროცესია. ამდენად, უცხო წარმომავლობის ზედსართავთა მორფოლოგიური გაფორმების საკითხი დღეს მეტად აქტუალურია, მიუხედავად ენაში შემუშავებული ნორმებისა. შევჩერდებით უცხო წარმომავლობის ზედსართავთა ისეთ გაფორმებებზე, რომლებიც სალიტერატურო და სამეცნიერო ენასა და ზოგჯერ ტერმინოლოგიაშიც კი არასწორადაა დამკვიდრებული.

განსაკუთრებით გამოვყოფთ უცხო წარმომავლობის -ურ, -ულ სუფიქსიან ფორმებს. ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ, ზოგადად, უცხო წარმომავლობის სახელების შეგუება მსესხებელ ენაში მოითხოვს გარკვეული ნორმის შემუშავებას. ეს პროცესი კი გულისხმობს, უპირველესად, თვით უცხო სიტყვების მორფოლოგიური სტრუქტურის გათვალისწინებას. ისიც აღინიშნა, რომ -ურ, -ულ სუფიქსიანი უცხო სიტყვების ადაპტაციის საკითხი განსაკუთრებულად არის შესწავლილი ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში. მიუხედავად ამ საკითხის აქტუალობისა, დღემდე არსებობს სიჭრელე -ურ, -ულ სუფიქსით გაფორმებულ ტერმინთა ხმარებისას. ჩვენ აქ განვიხილავთ კონკრეტულ ჯგუფს.

თავდაპირველად კიდევ ერთხელ გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ქართულში ნასესხები უცხო წარმომავლობის სახელებიდან გაზედსართავების პროცესი გულისხმობს სხვადასხვა აფიქსით მათ გაფორმებას. ჩვენ მხოლოდ -ურ, -ულ სუფიქსით გაფორმებულ სახელებს განვიხილავთ. უნდა გამოიყოს რამდენიმე ტიპი. 1. ისეთი უცხო წარმომავლობის ზედსართავები, რომლებიც მხოლოდ ზედსართავი ფუძით არის ნასესხები და ამ ფუძიდან არსებითი სახელი ენაში არ დასტურდება. ასეთი ფორმები ენაში ნორმად არის მიღებული. მაგ.: *მედიალური* (ლათ. *medialis*)- სხეულის შუა ხაზთან ახლოს მდებარე; *შუა* – შუათანა; *მედულარული* (ლათ. *medullaris*)- ტვინისა; *მობილური* (ლათ. *mobilis*)- მოძრავი; *ნივალური* (ლათ. *nivalis*)- დიდ სიცივესთან დაკავშირებული; *ოპტიმალური* (ლათ. *optimus*), ასევე: *ორდინალური*, *ოფიციალური*, *პლენალური*, *პუნქტუალური*, *ტოტალური*, *ლატერალური* და სხვ. აქვე უნდა შევნიშნოთ ზედსართავ სახელთა ისეთი წარმოება, როდესაც

საც მათი ფუძეებიდან არსებითი სახელიც დასტურდება დამოუკიდებლად, მაგრამ ზედსართავი ფუძით დამკვიდრდა ენაში და ნორმადაა მიჩნეული, როგორებიცაა: *მუსიკალური, ფენომენალური, თეატრალური, ცენტრალური* და სხვ. ასეთი ტერმინები ტრადიციით არის დამკვიდრებული ენაში.

მეორე ტიპში გავაერთიანეთ არსებითი სახელებიდან ნაწარმოები უცხო წარმომავლობის ზედსართავები. კერძოდ კი, აქ, უპირველესად, გამოვყოფთ ისეთ ზედსართავებს, რომლებიც წყარო ენაში -იკსუფიქსით არის ნაწარმოები. -იკ ბერძნულის წარმომავლობის სუფიქსი დაერთვის მდებრობითი სქესის არსებით სახელებს. -იკ აფიქსიანი ფორმების გამოყენებისას ხშირად ირღვევა ნორმები. -იკსუფიქსი -ურ, -ულსუფიქსის დართვისას უნდა შენარჩუნდეს, თუმცა ხშირად ნორმა ირღვევა და უმართებულოდ მკვიდრდება არა მხოლოდ ზეპირ მეტყველებაში, არამედ სამეცნიერო და სალიტერატურო ენაში, ტერმინოლოგიებსა და სხვადასხვა ლექსიკონში. თვით ენათმეცნიერებიც კი მართებული *ლინგვისტიკურის* ნაცვლად იყენებენ *ლინგვისტურს* (რა თქმა უნდა, *ლინგვისტური* მართებულია, როდესაც ის სიტყვა *ლინგვისტიდან* მოდის). აქ არ შევჩერდებით ერთი და იმავე ფუძიდან ნაწარმოებ -ურ, -ულ სუფიქსიან ფორმებზე, როგორებიცაა: *სისტემა - სისტემური, სისტემატიკა - სისტემატიკური; მეთოდი - მეთოდური, მეთოდიკა - მეთოდიკური*.

ამ ტიპის დარღვევის კონკრეტულ მაგალითებს წარმოვადგენთ. უპირველესად გვინდა შევჩერდეთ უცხო წარმომავლობის ზედსართავ სახელზე - *ავთენტური*, რომლის სწორი ფორმაა *ავთენტიკური* (ბერძნ. *authentikos*). ეს ზედსართავი არამართებული ფორმით შესულია სხვადასხვა ლექსიკონში (სამოქალაქო განათლების ლექსიკონი, სინონიმების ლექსიკონი, უნივერსალური ლექსიკონი, ხელოვნების განმარტებითი ლექსიკონი და სხვ.). ასევე, *პნევმატიკური* და არა *პნევმატური*; *სინთეტიკური* და არა *სინთეტური*; *დიალექტიკული* და არა *დიალექტური*; *დინამიკური* და არა *დინამიური*, *ეგზოტექტონიკური* და არა *ეგზოტექტონური* (ტექნ.); *დემოტიკური* (ბერძნ. *demotikos*) და არა *დემოტიური*; *ეზოტერიკული* (ბერძნ. *esoterikos*) და არა *ეზოტერიული*.

დასტურდება საპირისპირო პროცესიც, როცა -იკ სუფიქსი ზედმეტია. მაგალითად, ზედსართავი ფორმა *ევანგელიკური*, რომელიც ამ ფორმით არის შესული უცხო სიტყვათა ლექსიკონსა და ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში, *მომდინარეობს ბერძნული euangelion*, ამდენად ქართულად გაფორმებული ზედსართავის ფორმა უნდა იყოს

ევანგელური, რადგან -*ურ*, -*ულ* დაერთვის არსებით სახელს, *ევანგელუს*. ფორმა *ევანგელური* დასტურდება არაერთ ლექსიკონში.

ცალკე უნდა შევჩერდეთ ისეთ ტერმინებზე, რომლებიც მორფოლოგიური ასიმილაციისას არასწორად ფორმდება, რადგან -*ურ*, -*ულ* მაწარმოებელი დაერთვის არა არსებით სახელს, რომელიც დამოუკიდებლად დასტურდება მსესხებელ ენაში, არამედ უცხო წარმომავლობის ზედსართავულ ფუძეს. აქ კიდევ ერთხელ უნდა დავაზუსტოთ, რომ ქართულში ზედსართავის გაფორმებისას, თუ დამოუკიდებლად არსებობს უცხო წარმომავლობის სახელი, ზედსართავი მაწარმოებელი სწორედ მას უნდა დაერთოს.

აქ უნდა შევჩერდეთ ისეთ ფორმებზე, როდესაც ზედსართავისათვის ამოსავალია -*ცია*, -*აცია* დაბოლოებიანი უცხო წარმომავლობის სახელები, რომლებშიც -*ურ*, -*ულ* სუფიქსით გაფორმებული ზედსართავის პარალელური ფორმები დასტურდება, მაგ.: *დიზიუნქტიური* და *დიზიუნქციური*; *სელექტიური* და *სელექციური*. ამგვარი დუბლეტების არსებობა არამართებულია. ქართული ზედსართავი ფუძე უნდა იყოს ნაწარმოები სახელისაგან. .

დღეს გააქტიურებულია ისეთი არამართებული ფორმები, როგორებიცაა: *ინტუიტიური* ნაცვლად *ინტუიციურისა*; *კორპორატიული* ნაცვლად *კორპორაციულისა*; *დისტრიბუტული* ნაცვლად *დისტრიბუციულისა*.

არასწორად არის უცხო სიტყვათა ლექსიკონში *პრევენტიული* (ლათ. *praeventus*), ნიშნავს პრევენციის ხასიათს, ამდენად სწორი ფორმაა *პრევენციული*. *პრევენტიული* დასაშვებ ფორმადაა მიჩნეული ორთოგრაფიულ ლექსიკონში. საყურადღებოა ასევე უცხო სიტყვათა ლექსიკონში ზედსართავი ფორმა *პუბერტატიული* (ლათ. ნიშნავს სქესობრივ მოწიფულობას), რაც სქესობრივ მოწიფულობასთან არის დაკავშირებული. ამდენად, მისთვის არის ამოსავალი *პუბერტაცია* (ლათ. *pubertatio*), ამიტომ ზედსართავი ფორმა იქნება *პუბერტაციული* და არა *პუბერტატიული*. არასწორად დამკვიდრდა *ვალიდური* ფორმაც, რომელიც უნდა გაფორმდეს სახელისაგან *ვალიდაცია*, ამდენად სწორი ფორმაა *ვალიდაციური*.

არასწორად დამკვიდრდა და დაშორდა ამოსავალ სახელებს ისეთი ზედსართავი, როგორიცაა *აპოკალიპტური*, რომლის ამოსავალია *აპოკალიფსი*, ამიტომ უნდა იყოს *აპოკალიფსური*, ასევე არასწორადაა *ჰიპოთეტური*, ამოსავალია *ჰიპოთეზა*, უნდა იყოს *ჰიპოთეზური*, *ინ-*

ტუიციური და არა ინტუიტიური; ქაოსური და არა ქაოტური; ვაკანსიური და არა ვაკანტიური.

მასალის ანალიზმა წარმოაჩინა ის სიჭრელე, რომელიც დღემდე არსებობს უცხო წარმომავლობის ზედსართაული სახელების გაფორმებისას, ანუ მორფოლოგიური ადაპტაციისას. გარდა იმისა, რომ შევუდარეთ ლექსიკონებს, მასალის თვალსაზრისით საინტერესო იყო ინტერნეტსივრცეც, რადგან ყველაზე ფართო მომხმარებელი სწორედ მას ჰყავს. ბუნებრივია, ყველაზე დიდი სიჭრელე სწორედ ინტერნეტში წარმოდგენილ მასალაში ჩანს. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ უცხო წარმომავლობის ზედსართავები სამეცნიერო ენიდან შემოდის სალიტერატურო ენაში, შემდგომ კი – ზეპირმეტყველებაში და ხშირად არასწორად მკვიდრდება. ორთოგრაფიულ ლექსიკონში უცხო წარმომავლობის ზედსართავი სახელები სრულად შეუძლებელია იყოს შესული, ასევე უცხო სიტყვათა ლექსიკონში ძირითადად არსებითი სახელებია წარმოდგენილი. ერთი კი უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ ლექსიკონში შემდგენელმა არაერთ ზედსართაულ ფორმაზე გაამახვილა ყურადღება და სწორი ნორმები მიუთითა. ფაქტობრივად, ქართულ ლექსიკოგრაფიაში, მიუხედავად მრავალი საინტერესო ლექსიკონისა, ვერ დავასახელებთ ლექსიკონს, რომელშიც უცხო წარმომავლობის სახელები და მათგან ნაწარმოები ზედსართავი სახელები სრულად იყოს წარმოდგენილი.

დაბოლოს, გვინდა ენაში არსებული ნორმების მიხედვით, კიდევ ერთხელ გამოიკვეთოს უცხო წარმომავლობის *-ურ (-ულ)* ზედსართავების ფორმების წესი. ძირითადად, გამოყოფენ ორ ყალიბს. 1. როდესაც ნასესხებია უცხო წარმომავლობის ზედსართავი სახელი და მას დაერთვის *-ურ (-ულ)* სუფიქსი. ასეთი ტერმინები მხოლოდ ზედსართაული ფუძით არის ნასესხები. მათი ფუძიდან არსებითი სახელები ქართულ ენაში არ დასტურდება. 2. მეორე ყალიბი კი ისეთი წარმოებაა *-ურ (-ულ)* სუფიქსით გაფორმებული ტერმინებისა, როდესაც ის მსესხებელ ენაში ეყრდნობა არსებით სახელს. ეს ნორმა არის მიჩნეული სწორ ფორმად. ჩვენ სწორედ ეს წარმოება მიგვაჩნია ერთადერთ ფორმად. ვფიქრობთ, რომ ამ შემთხვევაში ტერმინის სემანტიკური მნიშვნელობა უფრო გამჭვირვალეა და, მოგეხსენებათ, ტერმინისათვის ეს ერთ-ერთი აუცილებელი მახასიათებელია.

ლიტერატურა

- ჯანაშია 1970* – ს. ჯანაშია, ზედსართავ სახელთა წარმოება ნასესხებ სიტყვათაგან –ურ ბოლოსართით, თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, I, თბილისი.
- დამბაშიძე 1986* – რ. დამბაშიძე, ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია და მისი შედგენის პრინციპები, თბილისი.
- ზექლაშვილი 2000* – რ. ზექლაშვილი, ქართული ენა და სამეცნიერო ტერმინოლოგიის საკითხები, თბილისი.
- ოსაძე 2016* – მ. ოსაძე, ტერმინთა სესხება- ადაპტაციის საკითხები ქართულ ენაში, თბილისი.

ლექსიკონები

- ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი 1988* – ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაძე, მ. ბერიძე, თბილისი.
- ჭაბაშვილი 1989* – მ. ჭაბაშვილი, უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, თბილისი.
- ქეგლი 1950-1964* – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული (არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციის), თბილისი.
- ქეკე* – ქართული ენის ეროვნული კორპუსი: <http://gnc.gov.ge/gnc/page> სამოქალაქო განათლების ლექსიკონი, 2022.
- სინონიმთა ლექსიკონი*, 1978, თბილისი.
- უნივერსალური ენციკლოპედიური ლექსიკონი*, 2006, თბილისი.
- ხელოვნების ენციკლოპედიური განმარტებითი ლექსიკონი*, 2004, თბილისი.
- ხელოვნების ენციკლოპედიური განმარტებითი ლექსიკონი*, 1985, თბილისი.

Natela Muzashvili

TSU Arnold Chikobava Institute of Linguistics, Georgia

natelamuza@yahoo.com

Marine Osadze

TSU Arnold Chikobava Institute of Linguistics, Georgia

osadzemarine@gmail.com

Keywords: Scientific terms, borrowing process, adjective of foreign origin, affixes, morphological adaptation.

Adjectives of Foreign Origin in the Georgian Language and Scientific Terminology

Summary

It is common knowledge that a term carries a specific meaning; therefore, various parts of speech, such as nouns, adjectives, and verbal nouns, are used to convey it.

In scientific terminology, the role of adjectives is particularly significant. It is impossible to conduct terminological work without them. In dictionaries, they are found not only within terminological expressions but also appear as independent terminological units.

The number of adjectives of foreign origin in terminology and, consequently, in literary language is permanently increasing. This progression is a natural and inevitable phenomenon akin to the general trend of borrowing foreign words, from which there is no escape. Adjectives of foreign origin in various languages, including Georgian, typically enter the language either directly with the adjectival stem from the source language or through association with a noun. This process is known as morphological assimilation, whereby adjectives of foreign origin are formed in the borrowing language (such as Georgian) by incorporating a Georgian affix, the process termed adaptation.

The formation of adjectives of foreign origin has been thoroughly studied in Georgian linguistics. Primarily, it is crucial to specify the origin of the term. While the formation of borrowed nouns is easier in Georgian,

the morphological assimilation of adjectives involves a complex mechanism. The morphological segmentation of the source language cannot be ignored in this case. It is imperative to specify the structure of adjectives of foreign origin, i.e., how they are broken down and which affixes are singled out.

Among the derivational affixes involved in forming adjectives of foreign origin in Georgian, the suffix -ur (-ul) has a significant load. The crucial consideration lies in determining the type of stem that serves as the origin for adjectives with the suffix -ur(-ul): a) a substantive of foreign origin, or b) an adjectival stem lacking a corresponding noun in the borrowing language.

The borrowing language does not simply mechanically adopt the borrowed word but rather focuses on a structural-semantic analysis of adjectives.

Despite the firmly established norms within the language, violations in the formation of adjectives of foreign origin are frequently observed today in terminology, scientific language, or colloquial speech. Hence, we deemed it necessary to address this issue publicly. Once more, it is imperative to clarify which form is correct: *hipoteṭuri* or *hipotezuri*; *pnevmaṭuri* or *pnevmaṭikuri*; *sinteṭuri* or *sinteṭikuri*; *avtenṭuri* or *avtenṭikuri*; *vegeṭaṭuri* or *vegeṭaciuri*.